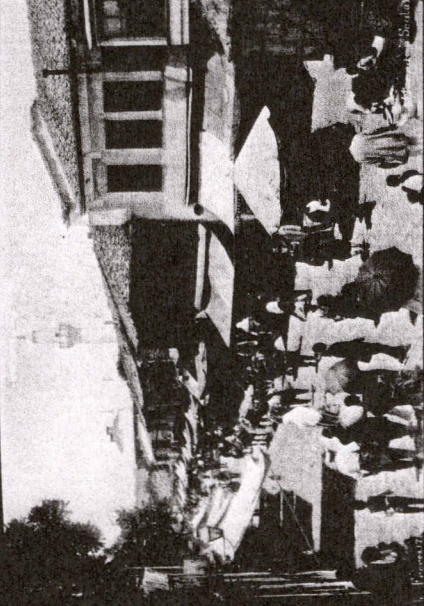

Yeğenoğlu Emperyal özne ve feminist söylem İzzik Öznenin verati ve kadın McLean Gayatri Spivak'ın çalışmaları Landry Feminizm ve sömürgecilik Bora Kamusal-özel ikilemini aşmak Ergüsoy Küreselleşme ve yerleşen kadınlar Suter Yılmaz Güney'in Yolu ve kadın imgesi Durakbaşa Comte'un feminist bir okuması Günel Ingeray ve feminizmde özseccilik

Özlem Doğa bilimleri-sosyal bilimler ayrımı üstüne Ekşigil Antropolojinin geleceği Karabımeriçlioğlu Köy Enstitüleri üstüne Senol Cumhuriyet Ankara'sında eğlence mekânları Altar İstanbul'da meslekler ve iktisadiyat 1968-1938 Aktaya 19. yüzyıl sonunda Çukurova'da emek Şimşek Kan davası ve diello Özcan İstanbul'da siyasal parti tercihleri Belek ve Köksal Sağlık ekonomik belirleyicileri Aygül Neoliberalizm ve yönetişim Çinar Tezcan'a yanıt: Bir siyasal grameri olarak Kemalizm

Ekinci Türkiye ekonomisinde büyüme ve kriz dimamikle- ri Şeynes Kriz, dış yardım ve neoliberal politikalar Köse ve Yeldan Dışa açılım sürecinin dinamikleri Tonak Ya- bancı sermaye ve çok taraflı yatırım anlaşması Arslan Kriz, sendikalar ve korporatizm Boratav vd. KİTler ve özelleştirme Köse ve Öncü "Anadolulu kehanetleri": Neyin esigil? Meindex Türkiye'de esnek otomasyon pratiğinin etkileri Göker Ulusal bilim ve teknoloji politikası üstüne Aydın Ekşigil'in yazısı vesilesiyle Türkiye'de antropoloji

Laçiner THKP-C: Bir mecranın başlangıcı Erdoğan Türk solunda populizm: Ecevit ve Dev-Yol Oktay Türk solu ve kültür Aydın MİDD ve Türk solunda özgülük Çulhaoğlu Şevket Süreyya Aydemir Ünsal Hikmet Kıvılcımlı Özman Mehmet Ali Aybar Gülman Esat Adil ve TSP Karakışla 1908 Grevleri Dursun İşçi sınıfının medyada temsili Çetik Mete Tunçay'ın çalışmaları üs- tüne Abdulk-Gevrek Yurt ve Dünya Ekşigil'i Aydın'a yanıt

OSMANLI: MUKTEDİRLER ve MÂDUNLAR

Devletçi İdare Etmek- Mâduniyet ve Düzenbazlık	Nezmi Erdoğan
Mâduniyet Okulu, Post-Kolonyal Eleştiri ve Bilgi-Özne Sorunu	Boğaç Ergene
Osmanlı Mendici Hareketlerinin İdeolojik Arkaplamı	Ahmet Yaşar Ocak
Kahvehaneler ve Hafiyeler: Osmanlı'da Sosyal Kontrol	Cengiz Kırli
Maden İşçilerinin Hayatı: 1870-1920	Donald Quataert
16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırları	Fikret Yılmaz
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım: 1839-1918	Madir Özbek
Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış	Şevket Pamuk
Osmanlı Esnatında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826	Onur Yıldırım
Osmanlı Modernleşme Döneminde Periferik Nüfus Grupları	Seçuk Akşin Somel
Yahudilerin Osmanlı'daki Nüfuslarını Yitirmeleri	Marc David Baer
1945 Sonrası Balkan Tarih Yazıcılığında Osmanlı	Fikret Adanır
Tanzimat Döneminde Bulgaristan	Yonca Köksal
Taşranın Osmanlı- Türk Siyasal Hayatına Etkisi	Çenk Reyhan
Yönetici Eliitin Salkanatın Meşruyet Arayışına Katılımı	Tülay Artan
Osmanlı Araştırmalarında Bazı Yeni Açılımlar	Kaan Durukan
Osmanlı'nın İlk Anayasası	Arus Yumul
13. Türk Tarih Kongresi	Oktay Özel

Necmi Erdoğan	8
Devletli "İdare etmek": Mâduniyet ve düzenbazlık	
Boğaç A. Ergene	32
Mâduniyet okulu, post-kolonyal eleştiri ve tarihte bilgi-özne sorunu: Osmanlı tarihçiliği için yeni dersler mi?	
Ahmet Yaşar Ocak	48
<i>Kıtlı</i> ve isyan: Osmanlı <i>Mehdici</i> (Mesiyani) hareketlerinin ideolojik arkaplanı üzerine bazı düşünceler	
Cengiz Kırılı	58
Kahvehaneler ve hafiyeler: 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'da sosyal kontrol	
Donald Quataert	80
Zonguldak maden işçilerinin hayatı, 1870-1920: Başlangıç niteliğinde bazı gözlemler	
Fikret Yılmaz	92
XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda mahremiyetin sınırlarına dair	
Nadir Özbek	111
Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839-1918	
Şevket Pamuk	133
Osmanlı ekonomisinde devlet müdahaleciliğine yeniden bakış	
Onur Yıldırım	146
Osmanlı esnafında uyum ve dönüşüm: 1650-1826	
Selçuk Akşin Sornel	178
Osmanlı modernleşme döneminde periferik nüfus grupları	
Març David Baer	202
17. yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz ve mevkilerini yitirmeleri	
Fikret Adanır	224
İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkan tarih yazınında Osmanlı İmparatorluğu	
Yonca Köksal	241
Tanzimat döneminde Bulgaristan: Osmanlı'da merkezî devletin oluşumu, 1839-1878	
Cenk Reyhan	267
Taşranın Osmanlı-Türk siyasal hayatına etkisi: Bir açıklama modeli	
Tülay Artan	292
18. yüzyıl başlarında yönetici elitin saltanatın meşruiyet arayışına katılımı	
LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ	
Kaan Durukan	323
Devletler ve toplumsal devrimler: Osmanlı araştırmalarında bazı yeni açılımlar	
İLETİŞİ / DEĞİNİ	
Arus Yumlu: Osmanlı'nın ilk anayasası	338
Oktay Özel: XIII. Türk Tarih Kongresi ve Osmanlı tarihi	352
Devrim Sezer: 6. Sosyal Bilimler Kongresi	364
Esra Özyürek: Amerikan Antropoloji Birliği'nin yıllık toplantısı	371
KİTAP TANITIMI	
Selim Deringli: Memalik-i mahruse (M. M. Sunar)	375
Virginia H. Akşar: Ahmed Resmî Efendi (F. Bayram)	

KAPAK: Fatos Gencosman
KAPAKTAKİ FOTOGRAF: Üsküdar'da bir sokak.
(Abdullah Frères, yaklaşık 1890)

YAYIN DANIŞMA KURULU

Asaf Savaş Akat / Asu Aksoy
Tosun Arıcanlı / Korkut Boratav
Ayşe Buğra / Reşit Canbeyli
Ümit Sakallıoğlu / Alain Duben
Atilla Eralp / Selçuk Esenbel
Sureia Faroqhi / Niltüfer Göle
Ümit Hassan / Fatma İşıkda
Huricihan İslamoğlu İnan
Kemal İnan / Ahmet İnsel
Deniz Kandiyoti / Nihal Kara
Reşat Kasaba / Ferda Keskin
Çağlar Keyder / Eser Köker
Levent Köker / Şerif Mardin
H. Ünal Nalbantoğlu / İlber Ortaylı
Oğuz Oyan / Ayşe Öncü
Doğan Özlem / Jale Parla
Mithat Sancar / Ömür Sezgin
İlkay Sunar / Burhan Şenatalar
Şirin Tekeli / İlhan Tekeli
İsenbike Toğan / Zafer Toprak
İhsan Tunalı / Aydın Uğur
Galip Yalman / Faruk Yalvaç
Deniz Yenal / Zafer Yenal
Nurhan Yentürk

Osmanlı devletinin 700. kuruluş yıldönümü olarak tayin edilen 1999 yılından yeni binyıla geçerken çıkardığımız bu "Osmanlı tarihi" sayısını, aynı konuyu ele alan birçok dergiden farklı bir perspektife oturtmayı hedeflemiştik. Amacımız, Osmanlı tarihine merkez-dışından, 'kenardan', 'aşağıdan' bakan çalışmalar derlemektir. Bunu esas itibarıyla başardığımızı söyleyebiliyoruz. *Toplum ve Bilim*'in elinizdeki "Osmanlı Tarihi" sayısında, konuya özellikle "Muktedirler ve Mâdunlar" arasındaki çelişkiler ve özellikle mâdunların bu ilişkideki konumları, 'hallesi' açısından yaklaşmayı deneyen ya da öneren yazılar var. Sayının bu temel perspektifi, Osmanlı tarihinin değişik evrelerindeki sınıf ilişkileri/çelişkileri, devlet ve iktidar teknikleri ve yönetilenlerin bunlarla başetme biçimleri hakkında özgül çalışmalarla zenginleşiyor.

Tâbi mâdun ya da *altta/aşağıda* olanların konumu ve bu konumların kavramlaştırılma imkânları açısından Osmanlı tarihine bakmayı öneren teorik yaklaşımlar, Necmi Erdoğan'ın ve Boğaç Ergene'nin yazılarında bulunabilir. Ergene'nin yazısı, Mâduniyet (İngilizce literatürde "*Subaltern*") Okulunun ve bu okulun post-kolonyal eleştirisinin Osmanlı tarihine uyarlanması yönünde bir çağrı niteliğinde; yeni kuşak eleştirel-muhafız ya da sol görüşlü tarihçilerin Osmanlı'da devlet-teba ilişkisine yaklaşımdaki bu eksikliği eleştiriyor. Necmi Erdoğan, mâdunların direnmeyerek ama tam anlamıyla baş da eğmeyerek, 'kavınmacı/sakıncacı' yöntemlerle devleti 'idare etme' stratejilerini çözümlemenin yöneten/yönetilen ilişkilerini anlamlandırmadaki önemi üzerinde durarak, Osmanlı tarihine bu kavramsal yaklaşımla bakmayı deniyor.

Necmi Erdoğan, açık muhalefeti, isyanları vb. konu edinen -umumiyetle popüler nitelikli- "sosyal tarihçiliğin" bu gizli muhalefeti görmeyerek analiz imkânlarını bir hayli daralttığını da ima etmekte. Açık muhalefet deyince, Osmanlı

The historical sciences in the Balkans have developed along lines determined by the needs of the emerging nation-states since the nineteenth century. An adequate understanding of the specificities of nation-state formation is therefore essential in order to explain how historical tradition has evolved in this part of Europe. The interpretation of the Ottoman period served not only to legitimize the new regimes internally; the external justification vis-a-vis a European world which cherished its own notions of nationhood was equally important. The nineteenth century European image of Ottoman rule has a direct relevance for the emerging Balkan historiographies. Even the positivist school indulged in sweeping generalizations which confirmed Eurocentric theoretical constructs that reflected political and moral prejudices against an "external principle" such as "Islam" or "Asia". The post-war communist regimes looked at history as a vehicle for teaching "proletarian internationalism" and "socialist patriotism". This paper is an attempt to analyze the record of Balkan historiography of the Ottoman period after World War II, against this background.

Tanzimat döneminde Bulgaristan: Osmanlı'da merkezî devletin oluşumu 1839-1878*

Yonca Köksal**

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, başka imparatorluklar gibi idarî yapıyı yenilemeye çalışmıştır. Bu yeniden yapılanma girişimi, devletin merkezileşir ve modernleşmeye yönelik reform programını topluma benimsettiği yönlü bir düzenleme değildir. Tanzimat Fermanı'nın okunmasının ardından başlayan gelişmeler, çeşitli toplumsal gruplar ile devlet arasındaki ilişki ağları ve etkileşimlere dayanan karmaşık bir süreç meydana getirmiştir. Bu süreç içinde devlet kurumları yeniden yapılanmakla kalmamış, devlet ile toplumsal gruplar arasındaki ilişki örüntülerinde ve toplumsal yapıda değişiklikler olmuş Tanzimat-ı Hayriye diye anılan bu reformlar bütün imparatorlukta aynı sonuçları vermemiş, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermiştir.

Bu değişim süreci, düz çizgisel bir tarihsel gelişim modeli içinde anlaşılabilir. Modern devlet ülke içindeki koşullar ve uluslararası ilişkiler bağlamında farklı toplumsal gruplar ile iktidar merkezi arasında çok çeşitli ittifaklar, pazarlıklar, çatışmaların yer aldığı bir tarihsel sürecin (önceden belirlenmemiş, evrimsel mayan bir gelişmenin) ürünüdür.

Osmanlı yönetimi, devleti modernleştirme ve merkezileştirme amacı Tanzimat'ı uygulamaya koymuştu. Bu merkezileşme çabası, çeşitli bölgelerdeki örneklerin Bulgaristan'da yerel karar verme mekanizmalarının hem sayısını artırmış, hem de bu mekanizmaları kuvvetlendirmiş ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde Bulgaristan

(*) Bu makalenin İngilizce bir versiyonu 12-13 Şubat 1999'da Harvard Üniversitesi, Mind de Cburg Center for European Studies tarafından düzenlenen 'New Approaches to Southeast Europe' sempozyumunda sunulmuştur. Bu sempozyumun katılımcılarına, özellikle Markson ve Maria Todorova'ya, ayrıca Karen Barkey ve Tansel Demirel'e yazıya katkılarından dolayı teşekkür ederim.

(**) Columbia Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

merkezî idarenin ve modern bürokrasinin temelini kurarak yerel yönetimin önemini artırmış, böylelikle yerel dayanışma ve karar verme mekanizmalarını, yani devlet otoritesini sonunda yıkacak unsurları güçlendirmiştir. Makalede, devlet ile toplumsal gruplar arasındaki ilişki ve etkileşimler üzerinde durulmaktadır.

Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki bu merkezileşme süreci coğrafi, ekonomik, politik ve sosyal yapılara bağlı olarak bölgeden bölgeye farklılıklar göstermiştir. Bu süreç Anadolu ve Arap vilayetlerinde hatırı sayılır bir denetim sağlamış, ancak Balkanlar'da merkezî kontrol tam anlamıyla sağlanamamış ve farklı ulus devletlerin kurulmasına katkıda bulunmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısındaki Yunan ve Sırp ayaklanmalarından sonra, Osmanlı Devleti güvenliğini nedeniyle Balkanlar'a verdiği önemi artırmış ve Tanzimat'ın uygulanmasında Balkanlar'daki vilayetlere özel bir ağırlık verilmiştir. Tanzimat'ın uygulanmasında Balkanlar'daki vilayetlere çok önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bulgaristan'da ve özellikle Tuna Vilayeti'nin kurulmasından sonra bu vilayette gerçekleştirilen reformlar, İmparatorluğun diğer bölgelerindeki reformlara örnek olmuş ve bir ölçüde Tanzimat'ın geleceğini tayin etmiştir. Tanzimat dönemi Bulgaristan'ın çalışılması, Batı Avrupa modelinden farklılık gösteren Osmanlı merkezileşmesinin kuvvetli ve zayıf noktalarının anlaşılması açısından önemlidir.

Tanzimat dönemi üzerine yapılan çalışmalar, toplumsal gruplar ve devlet arasındaki etkileşimlere bakmadan, uluslararası düzeydeki ve makro yapıdaki faktörlere önem verirler. Tanzimat reformlarının dışardan zorla benimsenilmiş bir program olduğu yolundaki görüş hâlâ taraftar bulmaktadır. Bu yaklaşıma göre Batı Avrupa devletlerinin baskısı, Rus ve Sırpların talepleri gibi dış faktörler, askeri ve ekonomik krizden dolayı kaçınılmaz 'çöküşe' doğru giden imparatorluğu böyle bir reform programı uygulamak zorunda bırakmıştır. Uluslararası konjonktür ve Osmanlı'nın mali durumu Tanzimat'ın anlaşılmasında önemlidir, ancak, bu konjonktür içinde gelişen devlet-toplum ilişkileri reformların yerel düzeyde alacağı sonuçlar açısından belirleyici olmuştur. Taşrada görev yapan memurlar, yerel nüfus sahipleri ve bu nüfus sahiplerinin aracı olduğu ahali ve reayanın kendi aralarında ve merkezî devletle olan ilişkileri, Tanzimat'ın yerel düzeyde başarı ve başarısızlığını etkileyen önemli faktörler olmuştur. Tanzimat'ın merkezileşme politikası Bulgaristan'daki devlet ve toplum ilişkisini yeniden tanımlamıştır.

19. yüzyıl Osmanlı Bulgaristanı üzerine çalışmaların çoğu birbirine karşıt iki yaklaşımdan birini seçmiştir. Osmanlı Devleti, ya anakronistik bir yapı ya da yalnızca dış etkiler yüzünden 'bozulan', aslında kendini idame ettirebilen ideal bir sistem olarak görülür. Bu iki yaklaşım da imparatorluk düzenini tarihsellikten soyutlayarak oluşturdukları bir altın çağa referansla tanımlarlar, değişime kapalı duran bir yapı olarak gösterirler. İlk yaklaşımda, Osmanlı'nın 20. yüzyıldaki çöküşü kaçınılmaz sayılır. 19. yüzyılda imparatorluklar, endüstrileşme,

küresel ekonomiyle bütünleşme sürecine ayak uyduramadıkları için çökmeye mahkûmdular. Bu yaklaşım Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki değişimini ve reform çabalarını çöküşe doğru giden kaçınılmaz adımlar olarak görmektedir.¹ Osmanlı İmparatorluğu'nu altın çağa referansla tanımlayan ikinci yaklaşım ise 1990'lar da Balkanlar'da yaşanan gelişmelerden sonra giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu bakış açısına göre Osmanlı millet sistemi (cemaatleri mezheplerine göre ayrı ayrı işlevlerinde yarı özerklik tanıdığı için) ideal düzendir.² Millet sisteminde cemaatler kendi kurallarına göre idare edildiği için dinsel ve etnik çatışmalar asgari düzeydedir. Osmanlı millet sisteminin yapısı ve eşitlikliği ayrı bir tartışma konusudur, ama bu yaklaşımın Türk milliyetçiliğinin gizli öğelerini taşıdığı açıktır. Üstelik, Osmanlı idaresinin bu idealizasyonu devlet ve toplumsal gruplar arasındaki tarihsel ilişkileri ve çıkar çatışmalarını yok sayarak 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin tarihî bir perspektifle incelenmesini engellemektedir.

Bu makalede yukarıda belirtilen her iki yaklaşımdan farklı bir bakış açısı geliştirilmeye çalışacağım. Bence ne Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki reform çabaları kaçınılmaz sonun başlangıcı olarak görülebilir, ne de Osmanlı'nın Balkan politikası ideal ve durağan bir sistemdir. Tanzimat ve onun değişik bölgelerde uygulanışı genel bir modelle değil, ancak, o bölgelerdeki devlet ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin tarihsel incelemesiyle anlaşılabilir.

Makalenin ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı merkezileşme politikalarını ele alacağım. Sonra Bulgaristan'daki sosyal aktörleri ve bunların birbiriyle ilişkilerinin Tanzimat öncesi ve sonrası gelişimi üzerinde durarak Tanzimat'ın Bulgaristan üzerindeki etkilerini inceleyeceğim.

Tanzimat'ın politikaları

Mali sıkıntılar yaşayan ve Balkanlar'daki ayaklanmalarla çalkalanan Osmanlı Devleti, Tanzimat reformlarıyla toplumsal kontrolü sağlamayı ve devlet gelirlerini vergi yoluyla artırmayı amaçlamıştı. Bu hedefler de daha merkezî ve standartlaşmış bir yönetim biçimine geçişi gerektirmekteydi. 1839'da okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu da bu ilkeleri belirliyor, toplumsal denetimi sağlamak için sınırlı da olsa dinsel ve etnik ayrımları yok ederek bir 'Osmanlı' vatandaşlığını getiriyordu. Örneğin gayrimüslimlere de askere gitme olanağı tanıyordu. Vergi konusu da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda belirtiliyor ve herkesin mal varlığını koruyacak yeni düzenlemelerin getirileceği ilan ediliyordu. Ancak yerel düzeyde uygulamalar başladığında yapılacağı vaadedilen düzenlemeler bütünüyle hayata geçirilemedi, çok farklı sonuçlar ortaya çıktı. Merkezî devletin olu-

1 Bu yaklaşıma örnek olarak Black (1943), Sugar (1977), Todarov (1998) verilebilir.

2 Buna örnek olarak da Şentürk (1992) ve Aydın'ın (1996) yazılarına bakınız. Osmanlı Bulgaristanı üzerine çalışmaların ilginç bir özeti ve eleştirisi Landau (1983) tarafından yapılmıştır.

Tanzimatla birlikte idarî ve yargı görevleri birbirinden ayrıldı (Shaw, 1971). Yargı alanı kadı ve daha sonra kurulan modern mahkemelere bırakılırken, idareyle ilgili konularda devlet görevlilerine yardımcı olmak ve vergi, imar ve reformların uygulanışı ile ilgili konularda karar vermek üzere vilayet ve kazalarda meclisler kuruldu. Bu yerel meclisler yarı bürokratik bir yapıya sahipti. Örneğin, genellikle on iki kişiden oluşan kaza meclislerinde kaza müdürü, kadı, katib, mal müdürü ve gayrimüslim cemaatlerin liderleri meclisin doğal üyeleriydi. Meclisin geri kalan altı üyesi kazada yaşayan erkek nüfustan 500 gurusun üzerinde vergi ödeyen adaylar arasından seçilmekteydi ve genellikle âyan, eşraf gibi yönetimin nüfus sahibi ailelerinin mensupları bu meclislerin azaları oluyordu (Çadırcı, 1989; Ortaylı, 1983:144). Bu meclisler bir taraftan reformların uygulanışında merkezî otoriteyi temsil etmekteydi. Diğer taraftan, yerel nüfus sahiplerine idari mekanizmada yer veriyordu. Nüfuslu kişileri meclise alarak merkezî devlet yerel güçlerle tarihi bir uzlaşma yapmıştı: Bu sayede İstanbul otoritesini pekiştirirken yerel nüfus sahipleri de önemli bir nüfus ve iktidar kazanıyordu. Yerel elit söz konusu meclislere ağırlığı koymuştu. Hem seçimle meclislere girmişlerdi, hem de bürokrasiye atandıkları için meclislerin doğal üyeleri olmuşlardı.

Söz konusu süreçte üçüncü mekanizma enformel ilişki ağlarının kullanılmasydı. Karar verme süreçlerinde merkez ve taşra arasındaki patronaj ilişkileri çeşitli şekillerde kendini gösteriyordu. Bu ilişkiler bir çok farklı şekilde etkili olabilir: Örneğin, taşradaki eşraf ve âyanın meclislere seçimi veya bürokratik kadrolara atanmalarının nedeni hem yerel dinamikleri çok iyi bilmeleri ve hem de merkezle kurdukları patronaj ilişkileridir. Patronaj ilişkilerinin ilginç bir örneği Cebel-i Lübnan'ın 1861-1918 tarihlerindeki 'mutasarrıfya dönemi' olarak da adlandırılan yarı otonom yönetimidir. Akarlı hem yerel nüfus sahiplerinin, hem Osmanlı devlet görevlilerinin ve hem de Avrupa devletleri temsilcilerinin Cebel-i Lübnan valisinin seçiminde nasıl etkili olduklarını göstermektedir. Bu karmaşık ilişkiler ağında patronaj ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Patronaj ilişkilerinin Lübnan'da kamu hizmetlerinin etkinliğini azalttığı doğrudur. Ama aynı zamanda bu ilişkiler devlet ve toplum arasında bir bağ görevi görmüştür (Akarlı 1993).

Bürokratik yönetimin patronaj ilişkileriyle içiçe geçmesi devletin merkezileşme sürecini de etkilemiştir. Tanzimat döneminde yeni devlet kurumları oluştu rulurken, aynı görevi gören eski kurumlar ortadan kaldırılmamış, yeni ve esk kurumlara bir süre birarada çalışmış, zaman içerisinde eski gelenek ve yönetim biçimleri tasfiye olmuştur. Bu nedenle aynı görevleri yürüten birbirine paralel kurumların devlet yapısında bulunması 19. yüzyıl Osmanlı idari yapısının çarpıcı bir özelliğidir. Eski kurumlar ortadan kaldırıldıktan sonra da, çıkarlarını yeni sisteme ters düştüğü varsayılan gruplar, merkez-taşra ilişkilerinde ağırlıklı olarak korumuşlardır. Eski grupların önde gelen mensupları, dinî liderler, iltizam ayrıcalığını yitiren yerel nüfus sahipleri, yeni merkezî idarenin mensupları

şunu bu bağlamda ancak devletin farklı toplum gruplarıyla olan ilişki ve etkileşiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Devletin resmî politikaları ve planları ve buna toplum kesimlerinden gelen direniş veya bu yerel grupların devlete dahil edilmeleri aynı zamanda devletin kendi sosyal ve ideolojik ilkelerini de değiştirmektedir. Devlet ve toplum ilişkileri her iki kesim içinde dönüştürücüdür, bu etkileşim hem devleti hem de toplumsal grupları tanımlayıcı olabilir (Migdal, 1994). Bu yaklaşımda önemli nokta, bu ilişkiyi oluşturan toplumsal aktörlerin belirlemek ve onlar arasındaki ilişkileri sistematisize ederek, kendini tekrarlayan ilişki örüntülerini tanımlayabilmektir. Tanzimat döneminde merkezî devletin yanısıra, yerel devlet yöneticileri ve köylü ve devlet arasındaki âyan, eşraf gibi aracı gruplar Osmanlı merkezileşmesinde önemli rol oynamışlardır.

Tanzimat dönemi farklı politikaları içerdiği halde, dönemin genel eğilimi yukarıda belirtilen aracı grupları yoketmek yerine aşamalı olarak sistemle bütünleştirmek için devlet kadrolarına dahil etmek yönündeydi. Tanzimat politikaları Balıkanlar, Anadolu ve Arap eyaletlerinde farklılıklar gösterdiği halde, bütün bölgelerde genelinde nüfus sahibi grupları sistemle bütünleştirme stratejilerinde üç ortak mekanizma saptanabilir: 1) Devletin yeniden yapılanması sonucu oluşturulan veya yeni bir düzenlemeye tabi tutulan kurum ve örgütlerin kadrolarının eski elitlerden devşirilmesi, 2) yerel güçlerin vilayet ve kazalarda kurulan meclislere dahil edilmesi, ve 3) merkez ve taşra arasında enformel ilişki ağlarının kullanılması.

Yukarıdaki maddeler üzerinde tekrar duralım. İlk madde Tanzimat'la birlikte konuların sarsılan devlet yönetimindeki unsurların desteğini almak için uygulanan bir yöntemdir. Tanzimat öncesi dönemde kuvvetli olan nüfus sahipleri Tanzimat'la birlikte İstanbul'da ve taşrada kurulan bürokrasinin kadrolarına atanmışlardır. Yeni sisteme göre eğitilmiş kadroların bulunmadığı bir dönemde eski yönetimde tecrübeli kişilerin yeni görevlere atanması olağan bir uygulamadır. Ayrıca, ilmiyye, askeriyeye ve kalemiyye diye ayrılan elit grupları arasında Tanzimat döneminde bir geçişkenlik sağlanmış ve bu üç grup arasında kadroların transferini sağlayarak, reformları yürüten merkezî devlet, gruplar arası iletişimi kurmuş ve iktidarına destek yaratmaya çalışmıştır. Örneğin, II. Mahmud 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırınca, yeni Nizamiye ordusunda ilmiyye ve askeriyeye üyeleri ve onların müntesipleri üst kadrolara atanmışlardır. Gerçi kayırmacılık yüzünden modern ordunun gelişimi süreci çok yavaş işlemiş ama eski elitlerin mensuplarının bu orduya dahil edilmesi, çıkarları bu yeni kurumla tehdit edilen söz konusu elitlerin askerî reformu daha kolay kabul etmesini sağlamıştır (Levy, 1971). Genel kanının aksine son araştırmalar ulema ve nüfus sahipleri ailelerinin de yerel bürokratik kadrolarda yer almak için Tanzimat'ı desteklediklerini göstermektedir (Winter, 1985; Kushner, 1994).

İkinci mekanizma, yani yerel düzeydeki nüfus sahibi kişilerin vilayet ve kazalarda toplanan meclislere dahil edilmeleri de daha önce devlet görevinde bulunmayan grupların sisteme entegrasyonunu sağlaması açısından önemlidir.

eski ilişkilerini kullanarak yeni enformel bağlar kurmuşlardır. Tabii ki bu enformel ilişkilerin oluşumunda dinî ve etnik kökenler, servet ve Avrupa devletleriyle olan ilişkiler gibi çok çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bu enformel ilişkiler ağının kurulmasıyla, merkezî devlet, taşradaki devlet görevlileri ve yerel nüfuz sahipleri arasında merkezleşme sürecini etkileyen üçü bir yapı ortaya çıkmıştır.

Bu yapı sanılanın aksine her zaman taşra idaresinin etkinliğini olumsuz yönde etkilememiştir. Merkezî devlet, taşradaki devlet görevlileri ve yerel nüfuz sahipleri arasındaki ilişkinin çeşidine bağlı olarak patronaj ilişkileri, merkezî kontrolün sağlanmasını kolaylaştırabilir, çünkü merkezî devlet iki ayrı kaynaktan bilgi alabilmektedir. Ama diğer başka yerlerde bu dualite, bürokrasinin gerektiği gibi işlemlerini engeller. Bu durumda iki farklı kişi aynı görev için yetkili olduğundan, devlet memurları yapasal boşluklardan yararlanarak kolayca manevra yapmışlar, sorumluluktan kaçmanın bir yolunu bulmuşlar ve kamu hizmetleri aksamıştır (Fairbanks, 1987).

Yerel düzeyde en etkili yönetim devlet memurları ve yerel nüfuz sahiplerinin kendi aralarında anlaşmaları ile sağlanmıştır. Devlet memurları ve yerel nüfuz sahipleri kendi ortak çıkarlarında anlaşmaya vardıklarında ve bu çıkarlar da merkezî devletin politikalarıyla örtüşüyorsa reformların uygulanması ve merkezleşme başarıya ulaşmıştır. Taşra memurlarının yerel nüfuz sahipleriyle çalıştığı durumlarda ise reformların uygulanışı tehlikeye girmiştir. Siyasi ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak bu üç grup arasındaki anlaşmanın sağlanabilmesi her zaman mümkün olmayabilir. Taşra memurları ve yerel nüfuz sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar merkezleşmeyi ve uzun vadede devletin yapısını etkilemiştir.

Merkezî devlet, taşra memurları ve nüfuz sahiplerinin ilişkisine bakarken bunların köyülere (Tanzimat döneminde ahali ve reaya) olan ilişkilerini de gözard etmemek gerekir. Taşra memurlarının ve nüfuz sahiplerinin bu geniş halk gruplarıyla olan ilişkileri onların merkezî devletle olan ilişkilerini de belirleyici rol oynamıştır. Örneğin, âyan veya eşraf, köylüyle sıkı bağlara sahipse, taşra bürokratlarının önemi yerel düzeyde azalmıştır. Diğer taraftan, eğer devlet yetkilileri köylüyle dolaysız bir ilişki kurabiliyorsa bu da âyan ve eşrafın gücünü azaltmış aynı zamanda onların merkezî devlet tarafından gözardı edilmelerini kolaylaştırmıştır.

Bulgaristan'da merkezî devlet, taşra memurları, yerel nüfuz sahipleri ve köylü dörtlüsü arasındaki ilişkilerin Tanzimat'la geçirdiği değişiklikler bu çerçevede incelenecektir. İlk bölümde Tanzimat öncesi bu dörtlü arasındaki ilişkiyi tanımlayacak, sonraki bölümlerde bu bağların Tanzimat döneminde nasıl değiştiğini ve bunun Osmanlı'nın merkezleşme sürecini nasıl etkilediğini ele alacağız.

Tanzimat öncesi Bulgaristan'da devlet ve topluluk ilişkileri

Merkezî devlet derken İstanbul'da Tanzimat'ın ilk döneminde reform politikalarını üreten Bab-ı Ali'yi kast ediyorum. Merkezî devlet bürokrasinin üyeleri, eği-

timlerine, mesleklerine göre çeşitli gruplara ayrılıyordu, ayrıca bunların reform politikalarına ilişkin görüşleri de farklılık gösteriyordu.³ Bu elit grupları aramızdaki ilişkiler devlet idaresine hakim olmaya yönelik iktidar çatışmalarına da yanyandı. Söz konusu iktidar mücadeleleri bu makalenin kapsamı dışında kalmaktadır. Reform politikalarının nasıl üretildiği ve buradaki iktidar mücadelesine değil, reform politikaları uygulanırken ortaya çıkan sonuçlar üzerinde durulacaktır. Tanzimat döneminde merkezdeki eğilim Batı Avrupa modeline benzer bir Osmanlı ulus devleti yaratabilmektir. Varolan siyasi konjonktürde Batı Avrupa devletlerinin de etkisiyle şekillenen Tanzimat politikaları devlet gelirlerini artırmak amacıyla merkezleşmeyi, ulus devleti gerçekleştirmek için de vatandaşların temel kavramları olan bütün Osmanlı tebasının yasalar önünde eşitliğini hedeflemekteydi. Ancak bu politikaların uygulanışı Batı Avrupa'yla benzer sonuçlar vermedi. Osmanlı'nın süregelen yönetim mirası ve imparatorluğun sosyal ve politik yapısı, merkezî devlet ve topluluk grupları arasındaki ilişkileri etkilemiş ve Osmanlı merkezleşme sürecine farklı bir biçim vermiştir.

Tanzimat'ın uygulanışı Osmanlı Bulgaristanı'nda devlet ve yerel nüfus arasında yeni çatışmalar yarattı. Hıristiyan nüfusun oldukça yoğun olduğu bu bölgede Tanzimat'la birlikte değişiklikler en çok millet sistemi ve vergi sorununa bağlı olarak toprak düzeninde yaşandı. Tanzimat'tan önce devlet ve Müslüman olmayan gruplar arasındaki ilişkiler millet sistemine göre düzenlenmişti. Devlet bireyler yerine, dinsel cemaatleri muhatap alıyordu. Millet sisteminde cemaat liderleri, devlet ve gayrimüslim teba arasında aracı görevini görmekteydiler. Bu dinî gruplar kendi içlerinde yarı özerktiler. Mensupları dinî inanç ve ibadetlerinde serbestti ve millet içindeki yönetim o mezhebin kurallarına göre düzenlenmekteydi. 19. yüzyılın başında Osmanlı'da Ortodoks, Musevi, Ermeni ve Sünni Müslümanları da sayarsak dört millet vardı. Bulgarlar ayrı bir millet olarak tanımlanmışlardı ve Ortodoks milletin bir parçası olarak Fener Rum Patrikliğine bağlıydılar. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile millet sistemi kaldırıldı ve İmparatorlukta yaşayan herkes dinlerine bakılmaksızın eşit kabul edildi. Bu gayrimüslimler için avantajlı bir değişiklikti ama devlet ve toplum arasında yeni çatışmalara da neden oldu.

Bulgaristan'da Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ilk önemli sorun Bulgarların Rum Patrikliğinden ayrılarak kendi kiliselerine sahip olma istekleriydi. 1820'lerde yaşanan Yunan ve Sırpların bağımsızlık mücadeleleri Bulgaristan'a milliyetçilik akımını getirdi. Tanzimat Fermanı sonrası yaşanan süreç Bulgar halkını temsil edecek ayrı bir kilisenin kurulması isteğini kuvvetlendirdi. Bulgaristan'da Tanzimat döneminde Osmanlı idaresine ilk tepki Bulgarların Fener Rum Patrikliğinden ayrılma yolundaki talepleriydi. Bağımsız bir Bulgar Patrikliğinin kurul-

3 Devlet idarecilerinin farklılıkları üzerine Findley (1989) ve Mardin'in (1989) gibi ayrıntılı çalışmaları mevcuttur.

Devletle köylü arasında timar sahiplerinin aracı olduğu bu sistem 18. yüzyılda önemini kaybetmeye başladı. Bu dönemde Avrupa'yla yapılan savaşlarda arda alınan yenilgiler düzenli ve merkezî bir ordunun gerekliliğini ortaya çıkardı. Devlet timar sistemini değiştirmeye çalıştı ve daha dolaysız bir vergi sistemi olan iltizam sistemini kurdu. Timarlar 18. ve 19. yüzyıl boyunca varolsa da, toprak sisteminde vergi toplama ayrıcalığının şahıslara verildiği iltizam sistemi ağırlık kazandı. İltizam süresi ilk başta bir kaç yılla sınırlıydı ama sonraları ömür boyu süren iltizamlar verildi. İltizam ihalelerine ancak bu iltizamı alacak kadar zengin olan devlet görevlileri katılıyordu ve bunlar iltizamı satın aldıkları bölgelere gitmek yerine belli bir para karşılığında vergi toplama işini iltizam bölgelerinde yaşayanlara devretmeyi seçtiler. Mültezimler zamanla bölgelerin de birer güç odağı oldular. Mültezim olacak kadar servete sahip bu kişiler bölgelerinde ekonomik ve siyasi gücü bulunan şahıslardı. Devletle köylü arasındaki ki aracı konularını da kullanarak zamanla ekonomik ve siyasal güçlerini artırdılar. İltizam usulüyle devlet, vergi ve toprağın daha merkezileştirilmesini istemişti ama sonuçta merkezî güç, yerel güç odaklarına dağıldı ve âyan, eşraf ve benzerleri iltizam ayrıcalığından da yararlanarak bölgelerinde güç odağı haline geldiler (Keyder, 1997).

Bulgaristan'da bu sürecin sonunda çoğu Müslüman beylere ait büyük çiftlikler ortaya çıktı (Mc Gowan, 1981). Gerçi çiftlikler üretim tarzı, büyüklüğü ve mülkiyet şekli bakımından farklılıklar gösteriyordu ama ortak noktaları yere nüfuz sahiplerinin servet ve gücünü korumaya yarayan bir vasıta olmalarıydı. Çiftlik sahipleri çok çeşitli gruplara mensuptu: âyan, yeniçeriler, mültezimler sarraf ve pudari denilen arazi korucuları. Çiftlikler çoğunlukla Müslümanlar aitti ve 19. yüzyılda Avrupa'nın ve Osmanlı'nın artan hammadde ve gıda ihtiyacını karşılamakta önemli rol oynayan büyük ziraat alanlarıydı. Büyük çiftlik sahipleri arasında Hristiyanlar da vardı. Örneğin serveti imalat ve ticarete dayanan Hristiyan sarraf ve tüccar Gabrova'lu Khristo Rachev'in 800 dyumyum karşılığında çok büyük bir çiftlik satın aldığı görüyoruz (Crampton, 1981:161). Çiftlik sahipleri topraklarında yaşayan köylülerden arazi bedeli olarak kendilerine ve merkezî devlete vergi toplama ayrıcalığına sahiptiler ve bu özellikleri köylü ve devlet arasında bir aracı konumundaydılar. Vergi toplama ayrıcalığı onlara yarı-devlet memuru statüsü veriyordu. Müslüman çiftlik sahipleri de genelinde merkezî devlet tarafından yönetimde resmi görev sahibiydiler ve arazinin bir kısmını resmi statülerinin sonucu olarak kazanmışlardı. Tanzimat'tan önce Müslüman çiftlik sahipleri Müslüman olmayan toprak sahiplerinden hem sayıca hem de servetçe daha fazlaydılar. Ancak burada Hristiyanların önde gidenlerinin de önemli ölçüde servete sahip olduklarını belirtmek gerekir. Çiftlik sahipleri Müslüman olsalar bile topraklarında yaşayan Hristiyan köylülerden vergi toplamak için kocabaşı, çorbacı veya knez denilen ve Hristiyan köylü Müslüman toprak sahibi ve dolayısıyla da merkezî devlet arasında aracı ol-

ması yolunda ilk adım 1848 yılında İstanbul'da Bulgar kilisesinin açılmasıyla atıldı. 1866'da Osmanlı Devleti Bulgarlar için Rum Patrikliğinden bağımsız ayrı bir patrik atadı ve böylece Bulgar milletini tanıdı. Ancak bunu Osmanlı'ya karşı açık bir direniş olarak görmemek ve bu sürecin öncelikle Rum Ortodoks milletinin hegemonyasını kırmak amacı taşıdığını belirtmek gerekiyor. Bu da Bulgar milletinin tanınması sürecinde devlet ve Bulgar toplumunun ileri gelenleri arasındaki çatışmalara ve uzlaşmalara baktığımızda açıkça görülür. Bulgar milletinin tanınmasında İstanbul'da yaşayan Bulgar cemaatinin önde gelenleri hayli etkili olmuş ve onların Osmanlı devlet yöneticileriyle kurdukları patronaj ilişkileri bağımsız Bulgar kilisesinin kabulünde önemli rol oynamıştır (Mazdrakova-Cavdarova, 1996). Bulgar milletinin tanınması bağımsızlığın ilk adımını oluşturdu da bu, devlet ve Bulgar toplumu arasında açık bir çatışmaya sebep olmadı. Bulgar Patrikliği ve milletinin tanınması Bulgar elitleri öncülüğünde yürütülen bir hareketin sonucuydu. Bu oluşum Bulgar kitleleri üzerinde ancak uzun vadede etkili olacaktı.

Devlet ve Bulgar toplumu arasında açık çatışmalara yol açan önemli bir gelişme ise Tanzimat'la birlikte vergi ve toprak rejiminde ortaya çıkan değişimlerdi. Bu değişimleri anlayabilmek için Bulgaristan'daki Tanzimat öncesi vergi ve toprak rejimini açıklamamız gerekir. Aşağıdaki bölümde toprak ve vergi rejimi merkezî devlet, taşra memurları, yerel nüfuz sahipleri ve köylü dörtlüsü arasındaki ilişkilerle bakılarak açıklanacaktır.

Tanzimat öncesi Osmanlı Bulgaristanı'ndaki toprak ve vergi düzeni

Osmanlı İmparatorluğu'nda feodalizmin tersine teoride bütün Osmanlı toprakları Sultan'a ait sayılıyordu. Ancak uygulamaya baktığımızda Osmanlı Bulgaristanı'nda toprağın üç farklı kategoriye ayrıldığını görüyoruz. Bunlar devlete ait olan miri topraklar, mülk denilen şahıslara ait araziler ve vakıf arazileriydi. Mülk arazilerinin çoğunluğu köylülerin geçimlerini sağladıkları küçük toprak parçalarıydı. Ayrıca az da olsa *gaza-yi mülk* denilen ve Sultan'ın savaşta ve idarede gösterdiği başarıdan dolayı üst düzey memurlara hibe ettiği büyük araziler de vardı. Vakıf arazilerini ise mütevelliler yönetiyordu ve buralarda yaşayan köylüler devlete ödenen vergiden muafıydılar. 18. yüzyıla kadar Osmanlı'nın en etkili toprak rejimi olan timar sistemi ise miri arazilere dayanmaktaydı. Bu sistemde devlet arazileri dirlik denilen birimlere bölünmüş ve şahısların idaresine verilmişti. Timar sahipleri bu toprakları işler ve topraklarında yaşayan köylülerden vergi toplarlardı, buna karşılık savaş zamanında orduya katılacak asker beslemele yükümlüydüler. Ayrıca yasal olarak, topraklarını çocuklarına miras bırakma hakları yoktu.⁴

4 Bulgaristan'da Tanzimat öncesi toprak rejimiyle ilgili Crampton'ın (1981) çalışmasına bakınız.

Hıristiyan nüfuz sahiplerini kullanmaktaydılar. Bu aracı konum 19. yüzyıl boyunca kocabaşların servet ve siyasi güçlerini arttırmalarına yardımcı olmuştu. Hıristiyan toplumunun önde gelenleri sadece vergi toplama ayrıcalığından yararlanıyor, ayrıca hızla dünya ekonomisine entegre olan Osmanlı Balkan topraklarında Avrupalı tüccarlar ve köylü arasında dil ve din avantajını kullanarak bağlantıyı sağlıyor ve bu ticaret sonucu gittikçe zenginleşiyordu (Stoianovich, 1960). Osmanlı İmparatorluğu'nun ve özellikle İstanbul'un et ve tekstil ihtiyacının karşılanmasında da Bulgaristan önemli bir rol oynamaktaydı. Bulgar köylüleri ve İstanbul arasındaki ticarete Bulgar tüccarlar en önemli role sahipti. Bulgaristan'daki loncalar üzerine yapılan çalışmalar, 19. yüzyıl başında Hıristiyanların ticaret ve ithalatla ilgili loncalarda çoğunluğu oluşturduklarını, Müslümanların da geleneksel imalat sanayi loncalarında aktif olduklarını göstermektedir (Todorov, 1985).

Bu çerçevede yukarıda belirtilen merkezî devlet ve yerel güç odaklarının konumundan başka köylü ve yerel yöneticilerin konumlarını da ele almak gerekir. Müslüman ya da gayrimüslim tüm köylüler bu dönemde artan vergi yüküyle karşı karşıyaydılar. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde az sayıdaki Müslüman ya da gayrimüslim beyin servet birikimi yaptığı, köylünün artan vergi yükü altında yok-sullaştığı kabul edilir. 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti pek çok savaşa girmiş ve ağır yenilgiler almıştır. Bu yüzden hazine gelirlerini çoğaltmak için vergilerin arttırımı yoluna gidilmiştir. Osmanlı'da tarımsal vergiler büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. Varolan tek ortak noktaysa cizye hariç diğer vergilerin kişi başına değil de hane veya köy başına hesaplanmasıydı. Devletin gözünde bireyler değil dinî ve etnik cemaatler esas unsuru ve onlarla ilişkiler yerel nüfuz sahipleri ve taşra memurları tarafından sağlanmaktaydı. Tanzimat'tan önce Bulgaristan'da mültezimler mülk arazilerde merkezî devlet için vergiyi ve toprak sahibi için de kirayı toplamaktaydılar. Çiftliklerin sayısının artmasıyla buralarda yaşayan köylünün vergi yükü de arttı. Çiftliklerde yaşayan köylüler hem vergi ve hem de kira ödemektedirler. Bundan başka toprak sahipleri haftanın iki ya da üç günü köylünün emeğine doğrudan el koyuyordu. Vakıf arazilerinde yaşayan köylüler daha şanslıydılar çünkü sadece vakıfa olan kiralarını ödemektedirler. İstanbul'daki sarayın çeşitli ihtiyaçları karşılayan bazı köyler de vergi yükünden muaf tutulmuşlardı. Bu ağır vergi yüküne ilaveten, askerlik hizmeti yapmalarına karşılık olarak gayrimüslimler cizye denilen kafa vergisini ödemek zorundaydılar (Shaw, 1992). Müslüman ahalî için de durum pek parlak değildi. Askerlik hizmeti çok uzun seneler sürüyor, bu sürede arazisini ekemeyen köylü büyük kayıplara uğruyordu.

Tablomuzdaki toplumsal aktörlerden dördüncüsü, yani eyaletlerdeki devlet görevlileri, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında merkezî denetimin azaltılmasıyla birlikte bölgelerinde adeta bağımsız bir idare kurmuşlardı. Burada âyan, eşraf gibi yerel nüfuz sahiplerinin sıklıkla devlet görevlerine atandıklarını belirt-

mekte fayda var (Akarlı, 1988:42). Bulgaristan'daki üst düzey idarecilerin önemli bir kısmı bölgede büyük toprak sahibiydiler ve diğer yerel güçlerle kuvvetli bağlantıları vardı. Bu yerel yöneticiler Müslümandı, reayanın devlet memuriyetine girmesi ancak İslâm dinini kabulüyle mümkün olabilirdi. Bu Müslüman yöneticilerin çoğu elde ettikleri gelirlerle yaşamaktaydılar, ticaretle uğraşmıyorlardı. Ticaret ve imalat sektörü Hıristiyan, Yahudi ve Ermenilerin kontrolündeydi. B Müslüman valilerin Bulgaristan'daki en ilginç örneklerinden birisi 1806 yılında devlete karşı ayaklanan Vidimli Pazvantoglu'dur. Pazvantoglu'nun gücü babil sından kalan 25 çiftliğe dayanmaktaydı ama o bunlara yenilerini eklemiş ve tıraftalarına bu servetten paylar vererek gücünü artırmıştı (Crampton, 1981:167). Pazvantoglu 1813 yılında merkezce atıldı ve durumun vehameti anlayan devlet gittikçe bağımsızlaşan yerel idarecileri kontrol altına almak için tedbirler aldı. Bu amaçla padişah tarafından yüksek makam sahiplerine verilmek üzere toprakların dağıtımına son verildi. 1839 Tanzimat fermanı bu açıdan merkezî taşra idarecilerinin gücünü kurma ve onları merkeze dahil etmek için 19. yüzyılın başından beri verdiği çabanın bir devamı olarak görülebilir.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Bulgaristan'da merkezî devlet, yerel yöneticiler, yerel güç odakları ve köylü arasındaki ilişkileri özetleyecek olursak devletin merkezî gücünün azaldığını ve yerel nüfuz sahipleriyle çok yakın ilişkiler olan taşra idarecilerinin gücünün hızla arttığını görürüz. Bir çok yönetici aynı zamanda bölgelerinde toprak sahibiydiler ve yerel güç odaklarıydılar. Mültez ve yerel yöneticiler arasındaki ilişkiler zayıftı ve valiler yarı otonom hükümdarlar gibi hareket ediyorlardı. Gayrimüslim nüfuz sahipleri farklı bir kategoriye ve gayrimüslim köylü ve devlet arasında aracı konumundaydı. 19. yüzyıl boyunca Avrupa ülkeleriyle olan ticari ilişkileri sonucu servet ve güçlerini arttırmalarına rağmen, gayrimüslim liderler bağımsız bir güce sahip değillerdi. Kaba başı ve çorbacı gibi Hıristiyanların vergi toplama ayrıcalığına sahip oldukları bu dönemde Müslüman toprak sahiplerinin ve yerel yöneticilerin rolü altındaydılar. Tanzimat'la birlikte, bu zümre, yeni yasal düzenlemelerle Avrupa'yla artan ticari ilişkiler sonucu etkinliklerini artırma fırsatı buldu. Yerel yöneticileri sisteme dahil etme ve merkezileştirme hedefine yönelik Tanzimat döneminde Hıristiyan nüfuz sahiplerini ve onların Hıristiyan köylüyle kurduğu bağı kuvvetlendirdi. Bulgaristan'da yerel karar verme mekanizmasını oluşturan bu gelişme, uzun vadede Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasına zemin hazırladı.

Tanzimat döneminde devlet-toplum ilişkileri

Tanzimat dönemindeki hızlı değişim süreciyle merkezî devlet, taşra idarecileri yerel nüfuz sahipleri ve köylüler arasındaki ilişkiler yeniden yapılandı. Tanzimat'ın üç ana stratejisi (eski eliten yeni idareye dahil edilmesi, yerel nüfuz

hiplerinin eyalet ve kaza meclislerine dahil edilmesi ve patronaj ilişkilerinin kullanımı) bu dört grup arasındaki ilişkileri önemli ölçüde dönüştürdü.

Tanzimat döneminde taşra idarecilerinin gücü şekil değiştirdi ve belirli ölçüde azaldı. Merkez, yerel nüfuz sahiplerinin taşra yöneticileriyle kesiştiği yapıyı ortadan kaldırmak için çeşitli mekanizmalara başvurdu. Siyasi elitin mobilizasyonu bunlardan biriydi. Tanzimat'ın ilk dönemlerinde taşra memurlarının oturdukları yerlere tayini mahallerinin siyasi ve ekonomik koşullarını bilimleri dolayısıyla sık görülürken, taşra idarecilerinin yerel nüfuz sahipleriyle kurdıkları sıkı bağlar idarede çeşitli aksaklıklara yol açtı. Bunun üzerine bir valinin kendi oturduğu yere tayini yasaklandı.⁵ Bu kararın ne ölçüde başarılı olduğu bilinmemektedir. Bir çok arşiv belgesi kendi yerleşim bölgelerine atanan vali, kaza müdürü ve mutasarrıflarla ilgili ahalden gelen şikâyetleri içermektedir. Ayrıca merkez, kimi yerlilerin kazalarına müdür olarak atanmalarını onayladığı belgeler de bulunmaktadır.⁶ Bu gibi kanuna aykırı durumlarda, tayinin onanmasında, kaza müdürü atanan yerlinin İstanbul'daki kadrolarla olan patronaj ilişkilerinin rol oynadığı düşünülebilir. Kaza müdürlüğünün iki seneye sınırlanması da yöneticilerin zamanla yerel güç odakları haline dönüşmelerini önleyecek bir tedbir olarak yorumlanabilir. Zaptiye neferleri, katipler ve benzeri gibi alt kademelerdeki memurların atanmaları hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak eğitilmiş kadroların az olduğu bu dönemde o bölgedeki veya merkezdeki enformel ilişkilerine bağlı olarak yerlilerin bu kadrolara atanmaları olasıdır. Taşra yöneticilerin güçlerindeki esas azalma 1860'larda, devletin vali ve diğer yöneticilerin yetkilerini sınırlaması ve yerel nüfuz sahiplerinin sorumluluklarını artırmasıyla gerçekleşti. Bu nokta bizi diğer bir sosyal aktörün yani yerel nüfuz sahiplerinin Tanzimat boyunca değişen konumunu incelemeye sevkeder.

Tanzimat'tan bir süre önce, 1832'de merkezî devlet toprak reformu yapmaya kalkıştı. Miri arazilerdeki gelir ve vergi toplama ayncalığına sahip olan Müslüman toprak sahipleri devlet tarafından bu ayrıcalıklardan belli bir ödeme karşılığında vazgeçmeye zorlandı. Bir dayatmayla karşılaşan Müslüman toprak sahipleri açıkça ayaklanmak yerine, varolan kanunlar çerçevesinde direnmeyi seçti. Yeni düzenleme sadece miri toprakların satışını öngörüyordu, mülk toprakları şahıslara ait oldukları için satışları gerekmiyordu. Devlet mülk topraklarını satmaya gerek duymamıştı çünkü bu topraklar küçük çiftçilere aitti. Büyük toprak sahipleri miri statüdeki toprakları kullanmaktaydı. Ancak kanundaki bu boşluk büyük toprak sahiplerine yaradı ve Müslüman beyler mümkün oldukça miri arazilerini mülke çevirmeye başladılar. Bu çabalarında daha önceden sıkı ilişkiler kurdıkları taşra idarecilerinin de desteğini gördüler. Merkez de Bulga-

5 Başbakanlık Arşivi, B.E.O. Sadaret Evrakı, Umum Vilayat Kısmı, no. 144/68, 154/14, 246/18.

6 Başbakanlık Arşivi, B.E.O. Sadaret Evrakı, Umum Vilayat Kısmı, no. 131/87.

ristan'ın sınır bölgelerindeki, özellikle kuzeybatısındaki toprakların mülke çevrilmesine göz yumdu çünkü sınır bölgelerindeki toprakların her an Sırp ve Yunan kıskırmasına gelecek gayrimüslim köylülere satılmasında Müslüman büyük toprak sahiplerinin elinde olmasını tercih ediyordu. İşte bu şekilde kurulan yeni ve büyük çiftçilere *gospodarlık* adı verildi ve *gospodarlık* arazileri 1840'larda kuzeybatı Bulgaristan'ın en yaygın toprak biçimi oldu. *Gospodarlık* arazilerinde yaşayan köylüler eskiden olduğu gibi hem devlete vergi veriyor hem de toprak sahibine angarya hizmeti görüyorlardı.

Gospodarlık ülkenin kuzeybatısında sınırlı kalmıştı ama Bulgaristan genelinde köylünün yaşam koşulları ağırlaşmaya devam ediyordu. 1839 Tanzimat fermanı dinine bakılmaksızın imparatorlukta yaşayan herkesin eşitliğini ilan etmişti ama bunun nasıl işleyeceğini açıklamamıştı. Gayrimüslimler bu maddeye dayanarak vergi ve toprak rejiminde köklü değişiklikler beklemekteydiler. Yukarıda belirtilen büyük toprak sahiplerinin topraklarının ellerinden alınma çabasında bu topraklarda yaşayan köylü için vergi yüklerinin azalması beklentisini oluşturmuştu. Köylü en azından toprak sahibine ödediği miktarın kalkacağını ümit etmekteydi. Bu yersiz bir beklentiydi. Vergileri azaltmak bir yana, Tanzimat'ın en önemli amaçlarından biri vergi sistemini yeniden düzenleyerek, devlet gelirlerini artırmaktı. Gelibolu ve Kocaeli gibi vergi tenzilatının örnek olarak uygulandığı bölgeler vardı ama bunların sayısı azdı. Aynı eyalet içindeki kazalardan birinde veya bir kaçında vergi tenzil edildiğinde, hasılatı daha çok olan kazaların vergisi artırılıyor, sonuçta vilayetten edinilen vergi miktarı değişmiyordu.⁷ Tanzimat, iltizam sistemini kaldırıp, merkezden vergi memurları atamayı ve böylece yerel yöneticiler ve nüfuz sahiplerinin gücünü azaltmayı hedeflemişti, ancak bunda da pek başarılı olamadı. Büyük toprak sahiplerinin tam olarak yetkileri alınmadan, devletin merkezden atadığı memurlar vergi toplamaya girişince büyük bir karışıklık ortaya çıktı. Kısa bir süre sonra merkezden vergi memuru atanmasından vazgeçildi ve iltizam sistemine geri dönüldü. İşte bu dönemde hem devlete hem de toprak sahibine ödenen çifte vergi yükünün sonucu olarak *gospodarlık* rejiminin hüküm sürdüğü kuzeybatı Bulgaristan'da Niş (1841) ve Vidin (1850) ayaklanmaları meydana geldi (Inalcık, 1992; Pinson, 1975).

Bu ayaklanmalar durumun vahametini gözler önüne serdi ve devlet Müslüman toprak sahiplerinin gücünü kırmak için yeni bir çabaya girişti. 1864'te Vilayet nizamnamesinin ilanı ve Tuna vilayetin kurulması Tanzimat'ın Bulgaristan'a verdiği önemi göstermektedir. Osmanlı Devleti Avrupa devletlerine Osmanlı içişlerine müdahale olmaksızın bu reformları uygulayabileceğini göstermek istemekteydi. Önemli bir Hıristiyan nüfus barındıran ve coğrafi konumundan ötürü Avrupa'nın çok önem verdiği Bulgaristan'da yani Tuna vilayetinde

7 Başbakanlık Arşivi, B.E.O. Ayniyat Defteri, no. 397, s. 94-95.

Tanzimat'ın uygulamalarına ağırlık verildi. Tuna vilayetinde edinilen deneyimlerden imparatorlukta yeni kurulan diğer vilayetlerde de yararlanılmıştır. Tanzimat'ın önde gelen isimlerinden, yenilikçi fikirlerle sahip Midhad Paşa'nın Tuna valisi olarak atanması da Osmanlı'nın Bulgaristan'a verdiği önemi gösterir. Bulgaristan'ı merkezî devlete entegre etmek için Midhad Paşa Müslüman toprak sahiplerinin gücünü krdı. Ancak bu büyük toprak sahipleri ve devlet arasında açık bir çatışma yaşanmadı ve bir anda bütün toprak beyleri merkezin boyun-duruğuna alınamadı. Tersine Osmanlı, Tanzimat'ın genel formülünü Bulgaristan'da da uyguladı. Sert önlemlerle yoketmek yerine, bu toprak sahiplerini merkeze aşamalı olarak dahil ettiler, bunda da Osmanlı'nın geleneksel taktığı olan farklı grupları birbirine karşı kullanma stratejisi izlendi. Müslüman toprak sahiplerinin gücünü azaltmak için merkez Hıristiyan toplumun yerel liderlerine, yani kocabaşı ve çorbacılar, yeni yasal düzenlemelerle ek yetkiler tanıdı. Çorbacıların gücü bu dönemde arttı ve Hıristiyan köylü ve devlet arasında tek ve en önemli aracı haline geldiler. Bu iki şekilde oldu: Birincisi kocabaşı, çorbacı ve knezler Tanzimat sonrası kurulan yerel meclislere Hıristiyan toplumunun temsilcileri olarak seçildiler. Meclis azalarının seçimi bölgelerin yetiştiren erkek nüfusunun tümünün katılımıyla oluyordu, ancak bu seçim prosedüründe aslında çok aşamalı bir sistem uygulanıyordu. Hıristiyan toplumunun itibar sahiplerinden adaylar gösteriliyor ve bu adaylar arasında oylamayla temsilci seçiliyordu. Aday seçimini yapan yerel yöneticiler önceden iyi ilişkiler kurdukları yerel nüfuz sahiplerini aday seçiyorlar ve diğer güç sahiplerini dışlıyorlardı.⁸ Böylece yerel meclisler kimi Hıristiyan güçleri ön plana çıkarırken, diğerlerini eleyerek aslında çorbacıların gücünü artırıyordu. Meclislerde görev alan çorbacılar yerel yönetimde sınırlı da olsa söz sahibi oldular ve Hıristiyan köylü üzerindeki güçlerini artırdılar. Ancak yerel meclislerde yer almaları onları aynı zamanda yarı devlet görevlisi yapıyor ve yasal sorumluluklarını artırıyordu. Merkez Hıristiyan toplumunun önde gelenlerini yönetime dahil ederek onları devlete entegre etmeyi amaçlıyordu.

Hıristiyan nüfuz sahiplerinin güçlerini artıran ikinci mekanizma çorbacıların bölgelerindeki yönetici konumunun resmî olarak tanınmasıydı. 1852'de devlet kocabaşı, çorbacı ve knezlerin statüsünün kaza müdürlüyle aynı seviyede olduğunu belirten bir kanun yayınladı.⁹ Böylece daha önce sadece vergi toplayan Hıristiyan nüfuz sahiplerinin resmî ve idarî görevlerini de üstlenmiş oluyorlardı. Burada Tanzimat döneminde devlet idaresinin tipik bir özelliği haline gelen kurumsal ikilik tekrar karşımıza çıkıyor. Hem kaza müdürü hem de Hıristiyan cemaat önderlerine aynı idarî görevler verilmişti. Siyasi kurumların bu ikiliği

8 Shaw (1970). Aynı durumun Anadolu'da da geçerli olduğunu Çadırcı'nın (1991) çalışmasından öğreniyoruz.

9 Şentürk'ün (1992) çalışmasında verilen bu belge Başbakanlık arşivi, B.E.O. Bf. no. 62/24'te yer almaktadır.

daha önce de belirttiğim gibi her zaman olumsuz sonuç vermez. Örneğin II. Abdülhamid döneminde Bağdad demiryolunun yapımında da benzer bir mekanizma kullanılmış ve demiryolu başarıyla tamamlanmıştı. Gelgelelim kurumların bu ikiliği Bulgaristan'da pek başarılı olamadı. Bunun nedenlerinden birisi çorbacıların devlet nezdinde statülerinin yükselmesiyle birlikte köylü üzerindeki güçlerinin artmasıydı. Çorbacılar verilen yasal sorumlulukların onların bölgele-rindeki gayrimüslim ahalile olan ilişkilerini kuvvetlendirmiş ve aracı konumla-rını pekiştirmişti.

Yeni idarî sorumluluklar alan çorbacılar, ağır vergi yükü altında ezilen Hıristiyan köylünün şikâyetlerini ilettikleri en önemli merci haline geldiler. Hıristiyan köylü, şikâyetlerini iki senede bir değişen ve Müslüman olan yerel yöneticilere değil, önceden tanıdığı ve yörenin yerlisi olan çorbacılar iletmeyi tercih ediyordu. Böylece Hıristiyan köylü ve merkezî devlet arasında en önemli aracı konumuna gelen çorbacılar, Tanzimat döneminde önemli ekonomik ve politik güç kazandılar. Avrupa devletleriyle kurulan ticari ilişkiler de çorbacıların ser-vetlerinin artmasına katkıda bulundu. Aslında bu dönemde Hıristiyan köylü-nün şikâyetleri azalmadı. Çorbacılar uymaktan başka alternatif bulamayan köylü, fazla vergi ödemeye ve çorbacıların angarya hizmetlerini yapmaya zorla-nyordu (Todorov, 1985; Crampton, 1981).

Hıristiyan köylünün artan şikâyetleri ve çorbacıların gittikçe otonom yöneticiler haline dönüşmesi devleti telaşlandırdı. 1856 Bulgar ayaklanmasının bastırılmasından sonra Midhad Paşa Tırnova'ya gönderildi ve Tırnova eyalet meclisinde Midhad Paşa'nın denetimi altında çorbacıların statüsünü değiştiren yeni bir hukuki düzenleme yapıldı. Bu yeni düzenlemeye göre çorbacıların görev süresi bir seneye indirildi ve erkek ahalî tarafından seçilmeleri şart koşuldu. Bir senelik görevini tamamlayan çorbacı bu görevden sonra seçilebilmek için iki sene beklemek zorundaydı. Çorbacıların devletin koyduğu vergiler dışında vergi toplama ve köylüleri angarya hizmetlerinde çalıştırmaları da yasaklandı. Çorbacıların seçimle iş başına gelmesi demokratik bir yöntem olarak görülebilir. Bu demokratikleşme yolunda bir adım gibi görülsede, devlet görev süresini kısıtlayıp, köylünün çorbacı seçimine katılımını sağlamakla, çorbacıların merkez ve yerel ahalî tarafından denetlenmesini amaçlamaktaydı. Fakat beklenenin aksine, seçim mekanizması çorbacı ve köylüler arasındaki ilişkileri güçlendirdi ve patronaj ilişkilerinin kullanımıyla çorbacılar kendilerinin veya yakın çevrelerindeki kişilerin seçimleri kazanmasını sağladılar. 19. yüzyıl Balkanların politik ve ekonomik ortamına bakıldığında Hıristiyan köylü ve nüfuz sahipleri arasında-daki bağın kuvvetlenmesinin Osmanlı Devleti aleyhine çalıştığı hemen anlaşılabilir. Güçlenen milliyetçilik akımlarından doğrudan etkilenen Avrupa'daki Bul-gar diasporasının Bulgaristan'daki nüfuz sahipleriyle kuvvetli bağları vardı ve bu nüfuz sahiplerinin kitlelerle seçim mekanizması sayesinde artan ilişkileri Bulgar milliyetçiliğinin ve bağımsızlık fikirlerinin geniş bir tabana yayılmasını

kolaylaştırdı. Ne yazık ki, bu seçim sisteminin nasıl çalıştığı ve ne gibi sonuçlar doğurduğu hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu dönemde, özellikle Midhad Paşa'nın Tuna Vilayeti valiliği döneminde (1864-1868), Bulgaristan'da kısa vadeli bir asayiş ortamı kurulmuştur. Ancak uzun vadede çorbacıların Hıristiyan köylüyle kuvvetlenen ilişkileri Tanzimat'ın sonunda Bulgaristan'ın özerkliğini kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Şimdi kısaca Midhad Paşa'nın valiliği döneminde uygulanan politikalar üzerinde duralım.

1864-68 arası Tuna vilayetinde uygulanan reformlar merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi olmayan stratejilerin bir bileşimidir. Devlet bir yandan Hıristiyan ve Müslüman nüfusu kaynaştırmak ve bir Osmanlı ulus devleti yaratmak istiyordu. Diğer yandan da bireyler yerine dinî cemaatlerle ilişki kurmak şeklindeki geleneksel stratejisinden vazgeçmiyor, çiftlik sahibi Müslüman beylerin nüfuzunu kırmak amacıyla Hıristiyan köylü ve devlet arasındaki araçların gücünü artırmak gibi adem-i merkezîyetçi stratejiler kullanıyordu. Farklı sosyal grupları birbirine karşı kullanarak bir bütün olarak toplumsal grupların devlet karşısındaki konumunu zayıflatmak istiyordu. Millet sisteminin kaldırılması Osmanlı'nın ulus devleti kurma ve farklı dinsel ve etnik grupları kaynaştırma politikasının bir örneğidir. Osmanlı vatandaşlığı kavramını yerleştirebilmek için devlet, orduda ve eğitim sisteminde farklı dinî grupları kaynaştırmak amacıyla bütün vatandaşlara eşitlik ilkesini getirmiştir (Safrastjan, 1988). Bu amaçla 1839 fermanıyla birlikte, İmparatorluğun kuruluşundan beri askere alınmayan gayrimüslimlere askerlik yapma hakkı tanınmıştır. Bu düzenlemenin ideolojik boyutu belliydi. Askerlik görevi tüm vatandaşların yapması gereken bir sorumluluk olarak görülüyor ve vatandaşlık kavramı Osmanlı'da ilk defa ortaya çıkıyordu. Ancak bu girişim başarılı olamadı çünkü hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler buna karşı çıktılar. Tuna vilayetinde gayrimüslimler hiç bir zaman askere alınmadılar. Gayrimüslimler topraklarını ve işlerini bırakıp uzun yıllar süren askerlik hizmeti yapmaya niyetli degillerdi. Müslümanlar da gayrimüslimlerin askere alınmasına karşı çıkıyor ve gayrimüslimlerin silahlanmasını büyük bir tehlike olarak görüyordu. En sonunda devlet Tanzimat öncesine benzer bir uygulamaya gitmek zorunda kaldı ve gayrimüslimlerden askerlik görevinden hariç tutulmaları karşılığında ek vergi alınması yoluna gidildi.

Tanzimat döneminde eğitim sisteminde yapılan değişiklikler de farklı dinsel grupları birbirleriyle kaynaştırmayı hedefliyordu. Tanzimat öncesinde eğitim, her dinsel grubun kendine ait okullarında dinsel usullere göre yapılmaktaydı. Tuna vilayetinin kuruluşuyla Müslüman ve gayrimüslim erkek öğrenciler için ilk öğretim sonrasında karma orta öğretim kurumları (rüşdiye ve idadiler) kuruldu. Bu okulların en üstlerinden biri Rusçuk idadisiydi ve bu okulun müfretatında ilgi çeken bir nokta Bulgarcanın okutulmamasıydı. Midhad Paşa'ya göre Türkçe, Bulgar çocuklarının geleceğini garanti edecek ve bu sayede Sultan'a ve kendi vatandaşlarına hizmet edebileceklerdi (Safrastjan, 1988:43). Midhad

Paşa ilk öğretimin birleştirilmesini sağlamak için Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin karma ilk mekteplerde okumalarını istiyordu. Ancak bu girişimi hem Müslümanlardan hem de gayrimüslimlerden şiddetli tepkiler alınca vazgeçmek zorunda kaldı. Eğitim ve ordunun yanısıra, Tanzimat döneminde hem Müslümanlar hem de gayrimüslimleri içeren bir zaptîye teşkilatı da kuruldu ancak bu güvenlik birimindeki Hıristiyanların sayısı oldukça azdı. (Safrastjan, 1988:44).

Eğitim, ordu ve zaptîye teşkilatlarında görülen bu değişiklikler devletin merkezileştirme çabasına örnek teşkil eder. Ancak Tanzimat, çorbacıları yerel meclislere atayarak veya seçerek ve çorbacıları artan yetkiler tanıyarak merkezileştirme sürecinde yerel nüfuz sahiplerine de yer vermiştir. Din ve etnik grup ayrımı yapmaksızın eşitlik ilkesinin uygulandığı Avrupa devletlerine göstermek için bu reformlar gerekiyordu. Ancak bunun da ötesinde Osmanlı, Müslüman toprak sahiplerinin gücünü azaltmak ve gayrimüslimlerin kontrolünü ve sadakatini sağlamak amacıyla bu politikaları merkezileşmenin gerekli bir parçası sayıyordu. Ne yazık ki reformlardan beklenen sonuçlar alınmadı. Çorbacıların artan gücü ve seçimle iş başına gelmeleri çorbacılar ve Hıristiyan köylüyü birbirine bağlıyor ve milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin gelişmesi için uygun bir ortam hazırlıyordu. Nitekim çorbacıların bağımsızlık sürecinde önemli rol oynadıklarını ve hatta ulusal lider konumuna geldiklerini görmekteyiz. Çorbacıların Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinde oynadıkları rolü inceleyen çalışmalar hâlâ yapılmayı beklemektedir, ancak çorbacıların Sırbistan devletinin kuruluşu ve Makedonya'nın Yunanlaşmasında oynadıkları benzer roller üzerine detaylı çalışmalar vardır.¹⁰ Bu çalışmalardan çorbacıların devlet ve köylü arasındaki aracı konumundan yararlanarak ve taraftarlarına çeşitli kazanımlar sağlayarak ve toplumun değişik kesimleriyle evlilik bağları kurarak ülkelerinde milliyetçi ideolojinin taşıyıcıları haline geldikleri görülmektedir. Ancak Tanzimat dönemi boyunca çorbacıların ekonomik ve politik çıkarları nedeniyle Osmanlı Devletine sadık kalarak güçlerini artırmaya çalıştıklarını da belirtmek gerekir. Yerel meclislere giren çorbacılar ikili oynuyorlardı. Bir yandan güçlerini artırmak amacıyla Tanzimat'ı destekliyorlar, diğer yandan da Sırbistan, Romanya ve Odessa'da yaşayan Bulgar diasporalarıyla olan ticari ilişkileri sonucu tanıştıkları milliyetçi düşüncelere sempati duyuyorlardı. Çorbacıların eğitim amacıyla Avrupa'ya vı Rusya'ya gönderilen erkek çocukları oraldaki milliyetçi örgütlerle temas kuruyorlardı. Ülkelerine rahip, öğretmen veya tüccar olarak dönen bu çocuklar Bulgaristan burjuvazisinin ve entelijansiyasının çekirdeğini oluşturacaklar ve bağımsızlık hareketinin liderleri konumuna geleceklerdir. Bağımsızlığın kazanılmasında dış güçlerin desteği kadar Tanzimat döneminde güçlenen çorbacı ve köy

10 Bu konudaki çalışmalara örnek olarak Sahara (1994) ve Karakasiidou (1996) verilebilir.

lü ilişkilerinin de payı vardır. Millî hareketin lideri haline gelen çorbacılar, patronaj ilişkilerini kullanarak fikirlerini köylülere yayma ve desteklerini kazanma imkanı bulabilmişlerdir.

Bulgaristan ve Arap eyaletlerinde Tanzimat'ın doğurduğu sonuçların karşılaştırılması: Neden Bulgaristan'da merkezî kontrol sağlanamadı?

Tanzimat döneminin ortak mekanizmalarının Balkanlar, Arap eyaletleri ve Anadolu'da uygulandığını görüyoruz: eski elitlerin yeni idarî kadrolara dahil edilmeleri, nüfuz sahiplerinin yerel meclislere atanması ve enformel ilişkilerin kullanımı. Ancak bu ortak politikalar bölgelerin ekonomik, politik ve sosyal yapılarına bağlı olarak farklı sonuçlar verdi. Bu bölümde reformların merkezî kontrolü sağlamadaki başarı ve başarısızlık nedenlerini anlamak için Arap eyaletleri ve Bulgaristan'daki reformların bir karşılaştırmasını yapacağım. Merkezî olan coğrafi ve politik yakınlığı nedeniyle Anadolu bu karşılaştırmanın dışında bırakılacaktır.

Arap eyaletlerine göre coğrafi bakımdan İstanbul'a çok daha yakın olan Bulgaristan, Tanzimat dönemi sonunda özerkliği kazandı. Merkezî kontrolü sağlama ve devlet gelirlerini artırma açısından Tanzimat'ın Arap eyaletlerinde Bulgaristan'dan daha başarılı olduğu söylenebilir. Suriye, Filistin ve Lübnan gibi Arap ülkelerinin çoğu I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı egemenliğinde kaldılar. Bunda elbetteki bölgelerin jeopolitik konumları rol oynamıştı. Bulgaristan Balkanlar'da, Osmanlı'nın Yunanistan ve Sırbistan gibi iki komşusuyla sınır oluşturuyordu ve Avrupa devletlerinin gayrimüslimlerin haklarını koruma adı altında içişlerine karışmaya çalıştığı bir bölgeydi. Ayrıca ekonomik olarak gelişmiş ve dünya pazarlarına mal ve hammadde ihraç eden önemli bir merkez konumundaydı. Diğer ülkelerde yaşayan Bulgar diasporasının da milliyetçi görüşlerin yayılmasında ne kadar önemli olduğunu unutmamak gerekir. Arap eyaletleri de Avrupalı devletlerin üzerine planlar yaptığı bölgelerdi ancak uluslararası denge politikaları gereği Arap topraklarıyla ilgili planlar Bulgaristan kadar önem kazanmamıştı. Bu şartlar altında Bulgaristan'da merkezî kontrolü sağlamanın zor bir iş olduğuna belirtmek gerekir. Ancak sırf dış etkenler Tanzimat'ın farklı sonuçlarını anlamaya yetmez. Bu geniş siyasi ve ekonomik konjonktür içinde uygulanan reformlar Bulgaristan ve Arap eyaletlerinde devlet ve toplum grupları arasında farklı çatışma ve uzlaşma olanakları sundu. Bunlar da Tanzimat'ın merkezî kontrolü sağlamasında veya sağlamamasında önemli birer etken oluşturdular.

Tanzimat'ın Bulgaristan ve Arap eyaletlerindeki uygulamalarına bakarsak devlet ve köylü arasındaki aracı konumundaki yerel güçleri merkeze entegre etmek için benzer yöntemlerin uygulandığını görürüz. Nüfuz sahipleri yerel yönetiminde oluşturulan kadrolara atanarak ya da yerel meclislere seçim veya atamayla katılarak merkezî devletin bir parçası haline getirilmeye çalışıldı. Ancak

yerel nüfuz sahiplerinin yerel bürokrasidaki kadrolara atanmaları incelenince, Arap eyaletleri ve Bulgaristan arasında önemli bir farklılık görülür. Yerlilerin kendi bölgelerine müdür olarak atanmalarını yasaklayan kanun hem Balkanlar'da hem de Arap eyaletlerinde yürürlükteydi, ancak Arap topraklarında yerel güçlerin merkeze entegrasyonunu sağlayacak ek bir mekanizma daha vardı: Müslüman elit tarafından kurulan vakıflar. 19. yüzyılda özellikle Arap eyaletlerinde vakıflar güçlü ailelerin servetini ve siyasi konumunu kuvvetlendirmişti. Vakıfları kuran bu nüfuzlu ailelerin fertleri kurdukları vakıflara mütevellî olarak atanıyor ve vakif yönetimiyle birlikte bölgenin yönetiminde de söz sahibi oluyordu. Vakıflar sayesinde bölge hakkında bilgili bu mütevellîler Tanzimat'la birlikte kurulan yeni bürokrasinin taşradaki kadroları için en nitelikli adaylardı. Örneğin Şam'da vakıf sahibi ailelerin vali, müdür veya kadı, naib gibi görevlere atanarak devlet görevlisi konumuna geldiğini görüyoruz.¹¹ Vakıflar sayesinde özellikle kadı, müftü gibi makamlara gelen bu aile fertleri zamanla ulema sınıfindan diğer bürokratik kadrolara geçmişlerdir. Tanzimat döneminde ulemanın önemli bir kısmı yeni bürokratik kadrolara atanma umuduyla reformlara destek vermiştir (Kushner, 1994). Nablus üzerine çalışmasında Yazbak, Nablus'ta serbet sahibi ailelerin yönetiminde devletin önemli görevlerine getirildiğini söylemektedir (Yazbak, 1997). Kimi güçlü aileler Tanzimat döneminde önemlerini yitirdikleri halde nüfuz sahibi aileler özellikle de ulema kadrolarına mensup olanları lider konumlarını Nablus'taki Osmanlı rejiminin sonuna kadar korumuşlardır. Vakıflardaki ve ilmiyedeki konumlarını kullanarak, bu aileler yeni bürokratik kadrolarda önemli görevlere atanmışlar ve Nablus'ta politik elitin bir parçası haline gelmişlerdir.

Yerel güçlerin merkeze entegrasyonu Arap eyaletlerinde Bulgaristan'dan daha başarılıydı denilebilir. Her ne kadar benzer politikalar her iki bölgede uygulanıyorsa da farklı dinî ve etnik kompozisyonlara sahip olmaları Arap eyaletleri ve Bulgaristan'da Tanzimat'ın farklı sonuçlar vermesine yol açtı. Arap eyaletlerinde gayrimüslimlerin sayısı Bulgaristan'a göre daha azdı ve İslâm içinde de farklı mezhepler olmasına rağmen Arap topraklarındaki devlet ve köylü arasındaki aracı, çoğunlukla Arap ve Sünnî olan güçlü ailelerdi. Vakıf kurma ve bu vakıflar sayesinde ilmiye kadrolarına yani devlet görevine geçebilme sadece Müslümanlara tanınan bir ayrıcalıktı. Tanzimat boyunca da bu yerel aile mensupları yeni bürokratik kadrolara atanarak onların reformlara sadakati sağlanabilmişti. Güçlü çorbacıların Bulgaristan'da vakıf yoluyla doğrudan devlet memuriyetine dahil edilmesi mümkün değildi. Gerçi Tanzimat'tan sonra gayrimüslimlerin devlet görevlerine atanmaları önündeki engeller kaldırılmıştı. İstanbul'da özellikle Hariciye nezaretinde değişik dönemlerde önemli sayıda Rum, Ermeni ve Musevinin çalıştığını biliyoruz (Findley, 1989). Ancak taşradaki gayrimüslimle-

11 Roded (1981). Benzer bir uygulamanın örneğini Mısır'da görüyoruz: Winter (1985).

rin ne sıklıkla devlet memuriyetine geçtiği hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenilerin yerel yönetimlerde önemli görevlere atandığını biliyoruz (Krikorian, 1977). Bulgaristan'da ise üst düzey yöneticiler Müslümanlardan seçilmeye devam etmiştir. Ayrıca gayrimüslim grupların kalabalığı Hıristiyan araçların devlete tam entegrasyonunu engellemiştir. Tanzimat millet sistemini kaldırıp, eşitlik ve vatandaşlık kavramını getirmiştir ama Osmanlı'nın yüzyıllardır getirdiği gelenekler zaten ekonomik zorluklar çeken devletin reformları uygulamayı engellemekteydi. Osmanlı, vatandaşlık kavramını yerleştirmeye çalışırken bireyleri tanımak yerine yerel araçları kullanarak dinî cemaatlerle ilişki kurmaya devam etti. Tanzimat döneminde Hıristiyan köylünün devlete aracısı olan çorbacıların statüsü resmen tanındı ve bunlar birer devlet görevlisi haline geldiler. Ancak bu resmî görevleri aracı konumlarının resmen tanınmasından öte bir şey değildi. Tanzimat'la birlikte yerel bürokraside oluşan yeni görevlere atanmadılar. Devletin görevlisi ama yerel bürokrasiden ayrı, onunla kaynaşmayan bir grup olarak varoldular. Bu nedenle gerçek anlamda devlete entegre olamadıklarını ve sadece aracı konumlarını resmîleştirdiklerini söylemek mümkündür. Tanzimat'la birlikte kaza müdürleriyle aynı konuma yükseltilmeleri de çorbacıların üzerinde hiçbir devlet denetim mekanizmasının olmamasına yolaçtı. Tanzimat'la birlikte Atrap eyaletlerinde yerel nüfuz sahibi aileler devletin bürokratik kadrolarına daha başarılı bir şekilde dahil edilirken, Bulgaristan'da çorbacılar yerel bürokrasiden ayrı ama güçlü ve merkezî tam kontrol edemediği bir grup haline geldiler. Tanzimat, millet sistemini yıkıp, vatandaşlık ilkesini hayata geçirmek üzere başlatılmıştı, ama Bulgaristan'da Hıristiyan araçların gücünün artmasına yol açtı. Hıristiyan köylüyle çorbacıların artan ilişkileri ve yerel karar verme mekanizmalarının kurulması, uzun dönemde Bulgaristan'ın merkezî kontrolden uzaklaşmasına katkıda bulundu ve nihayetinde 1878'de Bulgaristan'a özerk bir statü tanıdı.

Bulgaristan örneğinden çıkan sonuçlar

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki merkezleşme süreci, içinde merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi çok çeşitli unsurları barındıran karmaşık bir süreçtir. Devletin merkezleşme çabasında dış faktörler kadar iç dinamikler de önemli bir rol oynar. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti girdiği uzun süreli savaşlar, Avrupa devletlerinin baskısı ve dünya ekonomisine entegrasyon gibi dış faktörlerle etkilenmiş ve reform programını uygulamaya koyma gereği koymuştur. Ancak, devletin iç dinamikleri, devlet ve toplumsal gruplar arasındaki iktidar mücadeleleri bu reform programının şekli ve geleceğini tayin etmiştir. Örneğin, millet sisteminin dağılması ve farklı dinsel ve etnik cemaatlerin kaynaştırılması girişimi devlet ve toplumsal gruplar arasında yeni çatışma zeminleri ortaya çıkarmıştır.

Devletin merkezleşme sürecinde iç dinamiklere önem vermesi, merkez devlet ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri yeniden düşünmemizi gerektirir. Batı Avrupa tarihinden yola çıkan klasik devlet teorilerinde, devlet ve toplumsal gruplar arasında kesin belirlenmiş sınırlar vardır. Devlet zor kullanarak toplumsal kontrolü sağlamaya veya çeşitli toplumsal gruplarla uzlaşarak mesulüğünü artırmaya çalışır. Böyle bir modelde devlet de, toplumsal gruplar dışınırları belli ve amaçları iktidar mücadelesinde güçlerini artırmak olan bilinçli aktörler olarak karşımıza çıkarlar (Evans, Rueschemeyer, Skocpol, 1985). Oysaki devlet de, toplumsal gruplar da tarihi bir süreç içinde şekillenirler ve kesin belirlenmiş sınırlara sahip değildirler.¹² Devlet ve toplumsal gruplar arasındaki etkileşimler her ikisi için de dönüştürücüdür. Hem merkezî devlet hem de toplumsal gruplar bu etkileşim sonucunda yeniden tanımlanırlar (Migdal, Kohli ve Shue, 1994). Tanzimat döneminde merkezî devlet toplumsal grupları yönetimi dahil ederek mesulüğünü artırma ve sosyal kontrolü sağlama yoluna gitmiştir. Bu amaçla Osmanlı'nın bir çok bölgesinde ve Bulgaristan'da eski elit kadroları yeni idarî kurumlara dahil etmiş, yerel nüfuz sahiplerine meclislerde yer vermiş ve yerel güçlerle enformel ilişkilerini kullanmıştır.

Tanzimat reformlarını bütün eski geleneklerin bir anda yok edilmesi ve tamamen yeniden yapılandırma olarak görmemek gerekir. En radikal, tepeden inme reform programları bile ülkelerinin kendi iç koşullarını gözardı ettiği kadar başarılı olamaz. Devlet, tarihi bağlamda gelişen bir kurumdur. En yeni idare yöntemleri bile yerel düzeyde uygulanmaya başlandıklarında varolan idarî mirastan eski yönetim geleneklerinden etkilenirler. İşte Osmanlı Devleti de Tanzimatı uyguladığında millet sistemini kaldırmayı ve vatandaşlık ilkesini getirmeyi hedeflemiş, ama bunu yaparken idarî mirasın devam etmiştir. Eski gelenegi olan farî yerine, dinî cemaatlerle iş görmeye devam etmiştir. Eski gelenegi olan farî sosyal grupları birbirine karşı kullanarak, toplumsal grupların devlet karşısındaki gücünü kırmaya yönelmiştir. Bulgaristan'da Müslüman toprak sahiplerin gücünü kırmak amacıyla, Hıristiyan aracı grupların, yani çorbacıların gücünü artırmıştır. Ancak varolan ekonomik ve siyasi durumda gelişen devlet ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler bu kontrol girişimini boşa çıkardı. Tanzimat Hıristiyan çorbacılar ek yetkiler vermiş ve seçimle iş başına gelmelerini şart koymuştur. Seçim mekanizması ve patronaj ilişkilerinin de kullanılmasıyla çorbacı ve Hıristiyan köylü arasındaki bağlar kuvvetlendi ve bu, 19. yüzyılın kaotik or-

12 Kurumların gelişiminde idarî miraslarına ve tarihsel bağlama önem veren ve düz gelişim sürecinden "yeni-kurumsalci" yaklaşım son yıllarda literatürde önemli bir yer edinmiştir. Bu yaklaşımın teorik çerçevesi DiMaggio ve Powell (1992), Dobbin (1994), Fligstein ve Freeland (1994), Tilly'nin (1998) çalışmalarında detaylıca incelenmiştir. Devletin oluşumunda iç ve dış dinamiklerin etkileşimi sonucu meydana gelen farklı merkezleşme olasılıklarına ve idarî mirasın bu olgular üzerindeki etkisine önem veren bu yaklaşımda, çok çeşitli devletlere uygulanışını içeren işlemlere örnek olarak Barkey (1994), Ikegami (1995), Mamdani (1996) ve Tilly (1998) verilebilir.

mında milliyetçi fikirlerin yayılmasını kolaylaştırdı. Tanzimat devletinin merkezî denetimini artırmayı planlamıştı, ama siyasi ve ekonomik ortamda devlet ile toplumsal gruplar ve toplumsal grupların kendi aralarında gelişen ilişkiler sonucu Bulgaristan'da merkezî kontrolü sağlamadı. Tanzimat'ın Bulgaristan'daki merkezileştirme girişimi, siyasi ve ekonomik konjonktür bağlamında oluşan devlet ve toplumsal gruplar arasındaki etkileşimin incelenmesiyle anlaşılabilir. Burada ana hatları çizilen bu karmaşık süreç geniş bir çalışma konusudur ve Tanzimat reformlarının imparatorluğun değişik bölgelerindeki uygulamalarının detaylı çalışılması ve karşılaştırılmasıyla anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Arşivi, B.E.O. Sadaret Evrakı, Umum Vilayat Kısmı, no. 131/87, 144/68, 154/14, 246/18.
Başbakanlık Arşivi, B.E.O. Ayniyat Defterleri, no. 397.

Kitap ve Makaleler

- Akarlı, E. (1988) "Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad Al-Sham and Egypt, 1740-1840", *La Vie Sociale dans les Provinces Arabes a L'epoque Ottoman* içinde, (der.) Abdeljelil Temimi, Publication du Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d'In-formation, Laghouan.
- Akarlı, E. (1993) *The Long Peace, Ottoman Lebanon, 1861-1920*, University of California Press, Berkeley.
- Aydın, M. (1996) *Osmanlı Devletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul.
- Barkey, K. (1994) *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Black, C.E. (1943) *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria*, Princeton University Press, New York.
- Çadırcı, M. (1988) *Türkiye'de Kaza Yönetimi*, *Bellekten* LIII, 53 (206) ss. 237-257.
- Çadırcı, M. (1991) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Crampton, R.J. (1981) "Bulgarian Society in the early 19th Century", *Balkan Society in the Age of Greek Independence* içinde (der.) R. Clogg, Mac Millan Press, Londra ss. 157-204.
- Dimaggio, P. Powell, W. (der.) (1991) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago University Press, Chicago.
- Dobbin, F. (1994) "Cultural Models of Organization: The Social Construction of Rational Organizing Principles", *The Sociology of Culture: Emerging Theoretical Perspectives* içinde (der.) D. Crane, Basil Blackwell, ss. 117-143.
- Evans, P.E., Rueschmeyer, D., Skocpol, T. (1985) *Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fairbanks, C.H. (1987) "Bureaucratic Politics in the Soviet Union and in the Ottoman Empire", *Comparative Strategy*, 6 (3), ss. 339-68.
- Findley, C.V. (1989) *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton University Press, New Jersey.

- Fligstein, N., Freeland, R. (1995) "Theoretical and Comparative Perspectives on Corporate Organization", *Annual Review of Sociology*, 21, ss. 339-68.
- İnalçık, H. (1992) *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul.
- İkğami, E. (1995) *The Taming of Samurai: Honorific Individualism and the Making of Modern Japan*, Harvard University Press.
- Karakasidou, A.N. (1997) *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Keyder, Ç. (1997) "The Ottoman Empire", *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-building in the Soviet Union, Russian, Ottoman and Habsburg Empires* içinde, (der.) K. Barkey ve M. VonHagen, Westview.
- Krikorian, M.K. (1977) *Armenians in the Service of Ottoman Empire, 1860-1908*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- Kushner, D. (1994) "Career Patterns among Ulema in the Late 19th and Early 20th Century", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* içinde, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Landau, J. (1983) "Bulgarian Studies on the Ottoman Empire and Turkey", *Middle Eastern Studies*, 19 (1), ss. 119-125.
- Levy, A. (1971) "The Officer Corps in Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39", *IJMES*, 2, ss. 21-39.
- Mamdani, M. (1996) *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton University Press, New Jersey.
- Mardin, Ş. (1989) "Religion, Ideology and Consciousness in the Ottoman Empire at the end of 19th Century", *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said-i Nursi* içinde, SUNY Press, ss. 103-146.
- Mazdrakova-Cavdarova, O. (1996) "The Political Struggle of the Bulgarian People for Legitimate Representation", *Etudes Balkaniques*, 1, ss. 58-79.
- Mc Gowan, B. (1981) *Economic Life in the Ottoman Empire: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Migdal, J., Kohli, A., Shue, V. (der.) (1994) *State Power and Social Forces: Domination and Transfiguration in the Third World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ortaylı, İ. (1983) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul.
- Pinson, M. (2075) "Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period: The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies*, 11, ss. 103-146.
- Quataert, D. (1994) "The Age of Reforms, 1812-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* içinde, (der.) H. İnalcık ve D. Quataert, Cambridge University Press Cambridge.
- Roded, R. (1981) "The Waqf and Social Elite of Aleppo in the 18th and 19th Centuries", *The Institut for Advanced Studies, The Hebrew University'de düzenlenen Economic Aspects of the Muslim Waqf sempozyumunda sunum.*
- Safranjan, R. (1988) "Ottomanism in Turkey in the Epoch of Reforms in the 19th Century: Ideology and Policy I", *Etudes Balkaniques*, 4, ss. 72-86.
- Safranjan, R. (1989) "Ottomanism in Turkey in the Epoch of Reforms in the 19th Century: Ideology and Policy II", *Etudes Balkaniques*, 1, ss. 34-44.
- Sahara, T. (1994) "Patron-Client Networks and the State-Making in Early 19th Century Serbia", *Etudes Balkaniques*, 4, ss. 57-65.
- Shaw, S. (1970) "The Central Legislative Councils in the 19th Century Ottoman Reform Movement before 1876", *IJMES*, 1, ss. 51-84.
- Shaw, S. (1992) "Local Administrations in the Tanzimat", *150. Yılında Tanzimat* içinde, (der.) D. Y. İzt, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara.

- Stonianovich, T. (1960) "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, XV, ss. 34-313.
- Sugar, P. F. (1977) *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, University of Washington Press, Seattle ve Londra.
- Şentürk, H. (1992) *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara.
- Tilly, C. (1998) *Durable Inequality*, University of California Press, Berkeley.
- Tilly, C. (1998) "Coercion, Capital and Connection", Basilmamış çalışma, Columbia University.
- Todorov, N. (1998) *Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries*, Variorum Collected Studies.
- Winter, M. (1985) "The Ashraf and Niqabat Al-Ashraf in Egypt in Ottoman and Modern Times", *Asian and African Studies*, 19, ss. 17-41.
- Yazbak, M. (1997) "Nabulisi Ulema in the Late Ottoman Period, 1864-1914", *IJMES*, 29 (1), ss. 71-91.

Bulgaria in the Tanzimat period: State building in the Ottoman Empire (1839-1878)

This paper examines the changes in the relations between the central state and the societal groups in Bulgaria during the Tanzimat reform period which aimed to modernize and centralize Ottoman administration. Existing studies explain this reform process by macro-structural dynamics such as the European pressure, loss of wars and fiscal crises without paying enough attention to the interactions between the state and societal groups. The macro-structural dynamics provide a general context, in which the state-society relations take place. However, modern state-building does not follow only one path of development through centralization and rationalization of the system. The central state grows out of a historical environment that includes different alliances, negotiations, and conflicts among different societal groups and the state in their response to internal conditions and external developments in the international arena. State-society relations are mutually transformative; previous interaction patterns between the state and societal groups can put limits on the further formation of the state and society.

During the Tanzimat reform period, the Ottoman state did not completely eliminate legacies of the empire. Rather, the central state incorporated old political elite and old administrative practices into its new administration by using several mechanisms: the appointment of old political elite into new bureaucratic cadres, the inclusion of local power holders in the provincial councils, and the use of informal networks in the relationships between the central state and provinces.

The use of these three mechanisms formed the basic structures of a central administration and modern bureaucracy in Bulgaria during the reform period. But, this also promoted autonomous decision-making at the local level when the center incorporated local intermediaries, which in turn contributed to the dissolution of the Ottoman rule in Bulgaria in the long run. The old practice of dealing with religious communities instead of individuals continued during the Tanzimat period. The reforms increased the power of Christian intermediaries when the center attempted to decrease the power of Muslim landlords in Bulgaria. The status of Corbacis was raised to an equal status with the local gover-

nors, and they became responsible for the administration of Christian peasantry. The institutionalization of the election of these intermediaries also strengthened the ties between the Christian intermediaries and the peasantry, and provided the first mechanisms for autonomous decision making at the local level, which contributed independence movement in the socio-economic conditions of the 19th century. Although reforms tried to centralize administration by maintaining social control and increasing tax revenues, they could not integrate Bulgaria to the central state as a result of specific configurations of state-society relations that were constrained by general socio-economic conditions.

Taşra'nın Osmanlı-Türk siyasal hayatına etkisi bir açıklama modeli*

Cenk Reyhan**

Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatına dair yapılan tartışmalarda hakim görüş merkezin bürokratlar aracılığı ile çevre üzerinde dikey/tebâ ya da yatay/mekan alanda mutlak hakimiyet kurması, buna karşılık çevrenin bu hakimiyete karşı kendini örgütleyebileceği Batılı-liberal anlamda bir yerel yönetim gelenegine sahip olmamasıdır. Şarkiyatçılarca Doğu despotizmi olarak da ifade edilen bu görüşe göre,¹ Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren gelişen laik-modernleşme hareketlerinin özelliği de, esas olarak, merkezdeki iktidar seçkinlerinin, tebâdan bağımsız olarak geliştirdikleri "merkezî değer sistemi"² diyebileceğimiz

(*) Bu incelemenin taslağını okuyup uzmanlık bilgilerimi benimle paylaşan ve önemli açıklamalarla bulunan tarihçi Prof. Dr. Özer Ergenç ve siyaset bilimci Doç. Dr. Birgül Ayman Güler'e teşekkür ederim. Elbette ki incelemedeki yaklaşım modeli, bütün riskleriyle birlikte yazara ait olup, zikredilen kişileri bağlamaz.

(**) Ankara Üniversitesi, D.T.C.E., Tarih Bölümü.

1 Batı Avrupa ve Osmanlı yerel yönetim geleneginin liberal tarih görüşüne göre algılanışının problemlerine dair bkz. Güler, 1993: 88-96. Güler burada yerel yönetim gelenegıyla ilgili araştırmaları Osmanlı Devleti'nin kendi özgün tarihi içinde algılanarak değil de; Türkiye'de "eksik" add edilen Batı tipi kurumları aramak üzere yapılmasının ortaya çıkardığı tarihi sapmalara değinmekte; bundan başka, Osmanlı ve Türkiye hakkında sistem analizi yapılırken tepeden inme-ci/dikteciği vurgulayan liberal tarih görüşüne cevapla, Avrupada da "monarşilerin tasfiye edildiği altı yüzyıllık gelenegın Fransada 1789 Devrimi, İngiltere'de 1832 Reformu ile yukarıdan aşağıya tasfiye edildiği ve çağdaş anlamda yerel yönetime Avrupada da ancak 1880'li yıllarda ulaşıldığı" nı vurgulamaktadır. Daha teferruatı bilgi için bkz. Güler, 1998. Liberal tarih anlayışının Batı Avrupa tarihinin idealize edilmiş modeli karşısında, Batı-dışı tarihin "eksiklikler", "olmamışlıklar" tarihi olarak algılanmasının problemlerine, ekonomi-politik bakımdan eleştirel bir yaklaşım için bkz. İnan, 1998a: 1-13.

2 Burada bahsedilen "merkezî değer sistemi", "kültürel hegemonya", "egemen/sınıf bloku", "devletin baskı aygıtı", "devletin ideolojik aygıtı", "ideoloji", kavramlarını sırasıyla E. Shils, A. Gramsci, L. Altusser ve K. Mannheim'in formüleştirdikleri anlamda kullandık. Bu kavramlar hakkında genel bilgi için bkz. Bottomore, 1990; Burke, 1994; Saybaşıllı, 1985.